

ЧЕСЬКИЙ ПАРЕМІЙНИЙ ФОНД: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Статтю присвячено аналізу античних і біблійних джерел чеського паремійного фонду. За формою освоєння античної спадщини виділено три типи паремійних висловів, які ґрунтуються на принципі мотивування їх внутрішньої форми. Коротко схарактеризовано переклади Біблії чеською мовою. Основна увага зосереджена на біблійних джерелах, з яких походять чеські паремії, та на семантиці цих одиниць. Наводяться відповідники українською мовою. Для виявлення тенденцій розвитку сучасної чеської пареміології в Чехії проведено соціолінгвістичний експеримент методом анкетування та визначено паремійний мінімум.

Ключові слова: чеська мова, паремія, семантика, латинські, біблійні прислів'я, паремійний мінімум.

Паремійний фонд будь-якої мови становлять питомо національні й запозичені одиниці. Паремій власне чеського походження, в яких відбилися особливості національної історії, культури, побуту тощо, порівняно з фразеологічними одиницями, небагато. Ми розглянемо чеські паремії інтернаціонального походження, що виникли внаслідок впливу культур і книжних текстів у різні періоди їхньої історії. Серед них виділяємо два основні джерела.

І. Паремії античного походження. Для чеського мовно-культурного ареалу тією культурою-оснотою, що найбільшою мірою спричинилася до формування паремійного фонду, стала антична греко-римська культура і мови-носії цієї культури — давньогрецька і латинська мови. Якщо стародавня Греція — це небувалий культурний феномен, фундамент античної освіченості, то стародавній Рим і його мова, латинська, стали джерелом запозичень, адаптації і збереження не лише великих давньогрецьких літературних жанрів і форм, а й сентенцій, прислів'їв і приказок видатних грецьких авторів. Латинська мова надала пареміям грецького походження і сентенціям власних стародавніх мислителів силу, яка непідвладна часові.

У структурі й семантиці паремій сліди античності помітні не з першого погляду. За формою освоєння античної спадщини ми виділяємо три типи паремійних висловів: 1-й тип: паремії мають однаковий інваріант змісту й однаково внутрішню форму; 2-й тип: паремії мають однаковий інваріант змісту, проте близьку за семантикою внутрішню форму; 3-й тип: чеські паремії відрізняються від античних специфікою метафоричного втілення змісту і структурною варіативністю компонентів.

Наведемо приклади прислів'їв кожного із зазначених типів з латинської та чеської мов з їх перекладом (еквівалентом або аналогом) на українську мову.

Прислів'я **першого** типу, маючи відносно однакову внутрішню форму, розрізняються формальним варіюванням компонентного складу¹:

Cudendum ferrum, quando micat igne calente = Je třeba kout železo, dokud je rozpalené ohněm ~ Kuj železo dokud je žhavé (SLC², 85) // *Куй залізо, поки гаряче* (Ол. Сид., 96);

Repetitio est mater studiorum/ scientiae ~ Opačování je matkou učení / moudrosti (SLC, 331) // *Науки корені — в повторенні*;

Ulula cum lupis, cum quibus esse cupis ~ Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výti (SLC, 379) // *З вовками жити — по-вовчому вити* (Ол. Сид., 404);

Faber est suae quisque fortunae ~ Každý je svého štěstí / osudu strůjcem (SLC, 145) // *Людина свого щастя коваль* (Ол. Сид., 201);

Quod nocet, docet = Co škodí, poučuje ~ Chybami se člověk učí (SLC, 324) // *На помилках учаться* (Ол. Сид., 337);

Una hirundo non facit ver = Jedna vlaštovička jaro nedělá (SLC, 379) // *Одна ластівка весни не робить* (Ол. Сид., 358);

Ex ungue leonem = Podle drápu poznáš lva (SLC, 140) // *По кігтях / по позурах пізнають лева* (Ол. Сид., 148);

Equi donati dentes non inspiciuntur ~ Darovanému koni na zuby nekoukej (SLC, 130) // *Дарованому коневі в зуби не дивляться* (Ол. Сид., 49);

Quod puer addiscit, senex deserere nescit = Co se naučíš jako chlapec, toho nepecháš jako stařec ~ Co se v mládí naučíš, k sráru jako když najdeš (SLC, 324) // *Чого замолоду навчишся, в старості як знайдеши* (Ол. Сид., 212);

Quod mane potes facere, non exspectes in vespere ~ Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek (SLC, 324) // *Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні* (Ол. Сид., 217).

Прислів'я **другого** типу вважаємо відносними еквівалентами. Як правило, варіативність їх компонентів відбувається в межах того самого семантичного поля, напр.:

Sola avis in cavea melior quam mille volantes = Jediný pták v kleci je lepší než tisíc ve vzduchu ~ Lepší vrabec v hrstí nežli holub na střeše (SLC, 358) // *Краще синиця в руці, ніж журавель у небі / ніж голуб у стрісі* (Ол. Сид., 94);

Aetas senilis mala merx = Stáří je špatné zboží (SLC, 24) // *Старість — не радість* (Ол. Сид., 180);

Quod periiit, periiit = Co je pryč, je pryč ~ Co tam, to tam, pro to hlavy nelam (SLC, 324) // *Було та загуло / Було та сплигло* (Ол. Сид., 24);

Ex abundantia cordis os loquitur = Čím srdce plné, tím ústa přetékají ~ Co na srdci, to na jazyku (SLC, 138) // *Що на умі, те й на язичі* (Ол. Сид., 217);

Fabas indulcat fames = Hlad činí boby sladšími ~ Hlad je nejlepší kuchař (SLC, 145) // *Голодному й опеньки м'ясо* (Ол. Сид., 44);

Canis allatrat lunam, non laedit = Pes na měsíc štěká, neukousne ho ~ Pes, který štěká, nekouše (SLC, 63) // *Бійся не того собаки, що бреше, а того, що лациться* (Ол. Сид., 20).

Прислів'я **третього** типу вважаємо паремійними аналогами. Завдяки особливостям вторинної номінації вони утворюють систему самобутньої національної образності, напр.:

Mala gallina, malum ovum = Od špatné slepice špatné vejce ~ Jaký pán, takový krám (SLC, 225) // *Який пан, такий і жупан* (Ол. Сид., 222);

Accerto damno ianuam claudio = Po vyloupení zavírám dveře ~ Pozdě bycha honit (SLC, 14) // *Замкнув стайню, як коні вкрали* (Ол. Сид., 143);

Canis canistri malus est custos = Pes špatně hlídá spíž / Kozel zahradníkem (SLC, 64) // *Ставить цапа город стерегти* (Ол. Сид., 393);

Ante victoriam ne canas triumphum = Dokud nezvítězíš, neohlašuj triumf (SLC, 38) ~ Nechval dne před večerem // *Не хвали день до вечора / Не хвались, ідучи на торг, а хвались, ідучи з торгу* (Ол. Сид., 127);

¹ Знак (=) означає переклад чеською мовою, за знаком (~) подаємо поширений варіант чеського прислів'я, після знака (//) наводимо український відповідник.

² Список скорочень див. у кінці статті.

Campus habet oculos, silva aures = Pole má oči, les uši ~ I stěny mají uši (SLC, 63) // *I stínu majúť уха* (Ол. Сид., 86);

Cave tibi ab aquis silentibus = Měj se na pozoru před tichou vodou ~ Tichá voda břehy mele (SLC, 67) // *Тиха вода греблі / береги рве* (Ол. Сид., 263).

У більшості випадків при освоєнні античної мудрості національні мови вносили свої «метафоричні нюанси», розвиваючи широку синонімію. Прикладом може слугувати латинське прислів'я *Usus magister est optimus* (SLC, 382), що має значення «досвід є найкращим учителем». У словниках натрапляємо на різні чеські еквіваленти, що відрізняються один від одного: (1) *Žádný učení z nebe nespádá!*; (2) *Učení se ještě nikdo nenarodil* // (3) *Nikdo se nenarodil mudrcem*. Перший варіант означає: «учені <люди> з неба не падають», тобто імпліцитно містить наказ: «щоб чого-небудь у житті досягти, треба вчитися». Друге й третє прислів'я «вченими ще ніхто не народжувався» мають синонімічні компоненти *učení* «вчений» і *mudrc* «мудрець» і насправді є предикативними конструкціями, які не відзначаються імперативністю. Словник пропонує ще один синонім *He svatí goršky líplýť* (Ол. Сид., 341), тобто «будь-яка людина при бажанні може досягти певного результату», але й він лише частково співвідноситься з латинським оригіналом.

Серед чеських паремій античного походження ми виявили одиниці, що свідчують семантичний розвиток лексичних номінацій — компонентів прислів'їв. Маємо на увазі, зокрема, прислів'я *Bližší košile než kabát* (укр. *Своя сорочка до тіла ближча*).

Прослідкувати історію входження прислів'я в чеську мову — справа складна: первісну форму від сучасної відділяє кілька тисячоліть. Так, М. В. Жуйкова слушно зазначає: «Що далі в часі знаходяться витoki якогось сталого виразу, то більше різноманітної інформації треба залучити, щоб побачити в ньому результат складної взаємодії мовних та екстралінгвістичних явищ минулого»³.

Чеське прислів'я *Bližší košile než kabát* своїми коренями сягає античної словесної культури, а саме походить від *Tunica propior pallio est* (SLC, 376) — вислову з комедії «Три монети» римського драматурга Тіта Макція Плавта (бл. 250 р. до н. е. — 184 р. н. е.), відомого своїми оригінальними обробками і варіаціями грецьких комедій латинською мовою, у даному випадку — п'єси старогрецького автора Філемона. У перекладі на чеську мову латинський вислів *Tunica propior pallio est* дослівно означає *Tunika je bližší než plášť* (букв. «туніка ближча <до тіла>, ніж плащ»), який у сучасній чеській мові усталився в іншій формі — *Bližší košile než kabát*. Проте ця форма не є первісною.

Перша писемна фіксація цього досить поширеного в чеській мові прислів'я відома зі старочеської хроніки XII ст., писаної латиницею, «Kronika česká», або «Kosmova kronika — Chronica Boemorum» Косми Празького: *Bližší košile než sukně* (Flajšh., I, 599; Dvoř., 872). Як бачимо, у сучасному прислів'ї *Bližší košile než kabát* спочатку замість компонента *kabát* «пальто» уживався компонент *sukně* «спідниця». Цю саму форму наводить автор так званої Далімілової хроніки — старочеської віршованої хроніки XIV ст.: *Sukně košile bližše nebývá a nemůdrý pro daleké bližších zbývá* (Dalim., 446).

У збірках XVI ст. М. Червенки і Я. Благослава (1570 р.) зафіксовано форму *Bližší jest těla košile než sukně* (СВ, 33) та Якуба Срнця з Варважова («Dicteria seu proverbia Bohemica» — 1582 р.): *Bližší košile než sukně* (Dobrov., 31). Й. Добров-

³ Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. — Луцьк, 2007. — С. 366–367.

ський у своєму словнику 1804 р. уже наводить компоненти *sukně* і *kabát* як паралельні: *Bližší košile než sukně (kabát)* (Dobrov., 38). Цю саму форму фіксує Й. Юнгманн: *Bližší košile, než sukně (kabát)* (Jung., II, 142). Слід зазначити, що збірка Я. А. Коменського, укладена у XVII ст., але видана в середині XIX ст., містить сучасну форму: *Bližší košile než kabát* (Flajšh., I, 600).

Дані наведених джерел дозволяють твердити, що в старочеську мову латинське прислів'я *Tunica propior pallio est* було запозичене у формі *Bližší košile než sukně*. Вірогідно, мовою-посередником виступила німецька мова: *das Hemd ist mir näher als der Rock* (НРФС, 360) «букв.: мені сорочка ближча, ніж спідниця», де *der Rock* означає «спідниця» (НРС, 914), пор. також у братів Грімм: *das Hemd lieget immer als der Rock* (Grimm, IV, 981).

Компонент *sukně* «спідниця» побутував у чеському прислів'ї приблизно до XVII ст., а потім замість нього з'явився компонент *kabát* «пальто, плащ». Постають запитання, чому так сталося? Випадково це чи ні? Щоб відповісти на них, з'ясуємо назви одягу в старочеській мові. Перший чеський хронікар Косма Празький припускав, що «першим жителям на території сучасної Чехії будь-який одяг з тканин був невідомий, що вони вдягалися в овечі шкіри або в шкіри впольованих звірів» (SaD, 122). Отже, шкіра і хутро були матеріалами, які в чеських природних умовах мали в своєму розпорядженні предки сучасних чехів. Але шкіра і хутро були відносно дорогими і не для всіх доступними матеріалами, тому для пошиття одягу стали використовувати тканину з домашньої сировини, яку отримували в своєму натуральному господарстві — *len* «льон», *konopí* «коноплі», *vlna* «вовна», *plst* «повсть», *plátno* «полотно», *sukno* «сукно». Ясна річ, що всі ці «домашні» матеріали дістали і «домашні» назви. У ранньому середньовіччі полотно було дуже важливим виробом. Воно навіть стало одиницею платежу, так би мовити, розмінною монетою: його кількість і вага при купівлях і продажах позначали ціну і вартість інших товарів. Звідси спорідненість у чеській мові, та й в усіх інших слов'янських, слів *platit*, *platidlo*, *platno*, пор.: псл. **poltъno* «ляна тканина» (ЕСУМ, IV, 502), псл. **platъ* «шматок тканини» (Rejz., 473), псл. *plata* «ціна, плата» від *platъ* «частина, шматок (тканини)» (ЕСУМ, IV, 430–431), звідси також прислів'я *Jaká plena, taková jí cena*, де *plena* — «шматок тканини» (SSJČ, II, 608).

Лише пізніше для багатьох знаті почали завозити з-за кордону різні дорогоцінні тканини, а з ними старочеська мова засвоїла і їхні назви — *atlas* «атлас», *aksamit* «оксамит», *brokát* «парча», *šarlat* і *purpur* «пурпур» та ін. Заморські тканини були яскраві, тонкі й легкі, оздоблені золотим і срібним шиттям. Від них відрізнялися домашнє полотно природного жовтуватого кольору і сире сукно, що були «привілеями» бідноти. Це природне сире сукно у XIV ст. чехи називали *šeré sukno*, *šeř*, *šeřina*. Прикметника *šedý*, який уживається сьогодні у словосполученні з іменником *sukno*, у старочеській мові не було. У стародруках зафіксовано *šedivý*, пор. у листі Яна Гуса: «*Šedivou sukni, chceš-li si ponechej pro sebe na památku. Leč ty, myslím, nemáš rád šedivé barvy, daruj jí tedy, komu za vhodné uznáš*» (SaD, 121) — «Сірий плащ, якщо хочеш, залиш собі на пам'ять. Але ж ти, гадаю, не любиш сірий колір, а тому даруй його, кому захочеш». Інша старочеська назва кольору сукна *vlčie*, *vlčaté sukno* вживається за асоціацією з кольором вовчої шерсті. Отже, семіотичне навантаження сірого сукна — виступати символом бідності. Пор. також в українській мові *сірома* «бідняк, бідолаха; (зб.) біднота», *сіряк* «старовинний верхній одяг з грубого сукна; бідняк» (ЕСУМ, V, 257). Мотиваційно прозору семантику простежуємо в сучасному білоруському

розмовному слові *сярмяга*, *сярмяжына* «одяг з домотканого сукна, сіра свита, свитка, свитина»; *сярмяжнік* «сільський бідняк», *сярмяжны* (перен. «бідний, селянський») «сірячинний, сірячковий» (БУС, 598).

Дослідники матеріальної культури підтверджують, що одяг та його колір корелювали з соціальним статусом людини. На думку М. В. Жуйкової, у російському прислів'ї зі збірки В. Даля *Враг силен, валяет и в синем* «зادля художньої виразності пропущено іменний компонент *кафтан*: в синем (*кафтани*). Лексема *синий* набуває тут ширшого сенсу, ніж просто назва кольору; вона вказує на колір, який був характерним для верхнього одягу багатих людей. <...> Оскільки синє, тобто пофарбоване сукно, виробляли з високоякісної сировини, для його виготовлення використовували дорогі барвники. <...> Для розуміння сенсу приказки *Враг силен, валяет и в синем* не суттєво знати, про кого в ній ідеться: про купця, чиновника, дворянина чи багатого селянина. Важливо те, що в народній свідомості ці особи були об'єднані приналежністю до заможних прошарків, ознакою чого служив «синій» (тобто «несірий») колір одягу, і протиставлені бідним, «сірим» верствам населення. Таким чином, приказка *Враг силен, валяет и в синем* містить думку про те, що нечиста сила збиткується («валяет») не лише з бідних, а й з багатих людей, і що багатство не рятує людину від життєвих труднощів»⁴.

На протиставлення жупана і свитки як символів багатства й бідності вказує українське прислів'я *Хоч і надів жупан — все ж не цурайся свитки* (Ном., 97).

Саме сукно було тим першим матеріалом, з якого в середні віки чехи шили верхній одяг, звідси назва цього одягу *sukně*, пор. дані чеських словників: «*sukně = oděv z sukna*» (Jung., IV, 377), «psl. **sukn' a* утворено від *sukno, первісне значення «із сукна пошитий одяг» (Rejz., 614), «у стародавніх чехів *sukně* означало якусь туніку, у чоловіків від шиї до пояса, у жінок — майже до землі» (Mach., 425). Таким чином, середньовічний одяг під назвою *sukně* значно відрізнявся від того, що позначає це слово в сучасній чеській мові — «спідниця». Спільним для них є лише родове поняття — одяг. У середні віки цей одяг носили чоловіки й жінки. Примітно, що середньовічна «*sukně*» закривала не лише нижню частину тіла від пояса до ніг, а й верхню частину тулуба: груди, плечі, руки. У XV ст. чеська *sukně* отримала новий нехитрий крій: спереду мала розріз і застібалася на гудзики. Так вона перетворилася на верхній одяг, тобто плащ або пальто в сучасному розумінні. Під неї через голову одягали укорочену «*sukni*» — сорочку, що не мала розрізу спереду та служила натільною одежиною. Коротка модель колишньої довгої «*sukni*» дістала назву *košile* «сорочка» від латинського *casula* «плащ з капюшоном» (SaD, 127). Для неї стародавні чехи мали ще назву *rubáš* (від псл. *gobъ «відрізаний шмат тканини») (Rejz., 548; Mach., 426; ЕСУМ, V, 131), пор. у верхньолужицькій мові *rub* «полотно» (Mach., 426), сучасне укр. діал. *рубатка* «сорочка з грубої тканини» (ВТССУМ, 1088) (тканина була «груба», бо вироблялася в домашніх, кустарних умовах і відрізнялася від майстерно, досконало, вишукано обробленої тканини), те саме рос. діал. *руб* «грубий одяг, лахміття», болг. діал. *руба* «одяг», бр. діал. *рубашка*, рос. літ. *рубашка* тощо. Слово *rubáš* у своєму первісному значенні збереглося в сучасних моравських і словацьких діалектах, що межують з моравськими.

Повернімося до старочеського слова *sukně*, що у XV ст. позначало верхній одяг. Відомий історик чеської мови І. Немец пише, що упродовж XV ст. слово *sukně* втрачало свої позиції щодо номінації верхнього вбрання і було замінено іншим словом — *kabát* (SaD, 127). Так само воно витіснило слово *sukně* із до-

⁴ Там же.— С. 329–331.

сліджуваного нами прислів'я, і приблизно в XVI — середині XVII ст., як можна судити зі збірки Я. А. Коменського, утвердилася форма *Bližší košile než kabát*.

Слово *kabát* (похідні *kabátek*, *kabátec*) у старочеську потрапило з арабської мови через перську: *kaḇā* — 'plášť, kaftan' (Rejz., 255). В. Махек висловлює припущення, що формант *-át* приєднано за аналогією до *chalát* (Mach., 185).

У старочеській мові словом *kabát* позначалися також лати — металеве спорядження стародавнього воїна. У хроніці про гуситів читаємо: «V kabátích (které je chránily před střelami) veliké množství oděncův honili sou» (SaD, 128) — «У латах (які їх захищали від стріл) вони переслідували велике військо». У цьому контексті можемо пояснити чеську ідіому експресивного характеру *dát někomu na kabát* у значенні «побити кого; експр. всипати кому за що». Ішлося, отже, про лати, які зазнавали різних ударів від бойової зброї середньовічного воїна.

Такий самий зв'язок зі східними реаліями демонструють діалектні форми аналізованого прислів'я в інших слов'янських мовах, напр.: укр. *Сорочка ближча, ніж сардак (жупан, свита, каптан)* (Ном., 433–434), п. *Bližša koszula, niż kaftan* (Čelak., 478), бр. *Бліжшая кашуля, чым сярмяга (як кабат, як кажух)* (Санько, 38); рос. *Рубаха кафтана к телу ближе* (Даль, II, 118). Показово, що цей російський варіант буквально відповідає турецькому *Gömlek kaftandar yakindir* (БМС, 603).

Прислів'я *Bližší košile než kabát* відоме багатьом неслов'янським європейським мовам — німецькій, англійській, французькій, голландській, паралелі з яких наводив ще Фр. Л. Челаковський (Čelak., 478). Перелік мов значно доповнили автори історико-етимологічного словника російської фразеології (БМС, 603): італійська, іспанська, вірменська, баскська, угорська, естонська, литовська, латиська, норвезька, шведська, ідиш.

У сучасних західних і південних літературних слов'янських мовах це прислів'я має практично однакову форму і зміст, пор.: п. *Bližsza koszula ciatu niż sukmana*, слц. *Bližšia košel'a ako kabát*, серб. *Своја је кошуља најближа*, болг. *Своя риза поблизо е до свое месо* та ін. Причому в багатьох мовах ця семантична модель «що ближче, те й дорожче» утворює широку синонімію, як, наприклад, в українській: *Своя пазуха ближче// Своя губа ближче// Всякому своє рило мило* та ін.

Аналіз лексики в її історичному розвитку, а також паралельний матеріал інших мов дозволили визначити семантичну спадковість чеського прислів'я *Bližší košile než kabát*, що сягає античної доби. Цілком очевидно, що ч. *Bližší košile než kabát* є калькою лат. *Tunica propior pallio est*. Впадає в око, що формально-граматична будова цього прислів'я у східнослов'янських мовах відрізняється від чеського відповідника, по-перше, наявністю займенника *свій* у посесивному значенні. Його смислова деталізація корелює з безособовістю, невизначеністю суб'єкта в чеському прислів'ї. Це дає підстави говорити про культурно-знаковий вимір займенника *свій* у досліджуваних прислів'ях. По-друге, є ще одна риса, яка протиставляє східнослов'янські прислів'я чеському (і первісному латинському) прислів'ю, — компонент *тіло*, пор.: укр. *Своя сорочка до тіла ближча*; рос. *Своя рубашка к телу ближе*; бр. *Свая кашуля бліжэй да цела*. Наявність цих компонентів в одних мовах і відповідно відсутність їх в інших можуть свідчити про певні культурно-ментальні акценти, вербалізовані в пареміях, про співвідношення концептів «свій — чужий» у національних мовах. Ми поділяємо думку С. М. Толстої: «Цінність свого полягає саме в його належності собі; своє визначає, таким чином, важливу межу індивідуальної сфери людини, в якій вона сама несе відповідальність за себе і за все “своє”, починаючи від

власного тіла й закінчуючи всім, що є полем її діяльності та її особистих відносин з іншими людьми й з усім світом узагалі»⁵.

Наведені паралелі з чеської, української та інших мов виявляють високий ступінь ізоморфізму щодо латинської мови як мови-прототипу. Незважаючи на асиміляцію, національне маркування внаслідок культурологічних і власне мовних факторів, аналіз паремій показав, що їхні структурно-семантичні моделі універсальні, а варіювання внутрішньої форми є наслідком особливостей вербалізації матеріального й духовного буття засобами національної мови. Така думка висловлювалася багатьма дослідниками, наприклад Г. Д. Гачевим: «Національний образ світу є диктат національної природи в культурі... Природні національні мови витлумачуються як голоси місцевої природи в людині»⁶.

Водночас не слід гіперболізувати національне світобачення, бо часто вибір образу, що генерує внутрішню форму прислів'я, зумовлений випадковими збігами і залежить лише від рими, пор. лат. *Ad praesens ova cras pullis sunt meliora* ~ *Lepší dnes vejce než zítra slepice*; *Lepší dnes kus než zítra hus* (SLC, 19) // *Краще сьогодні горобець, як завтра голубець* (Ол. Сид., 326). У подібних випадках пояснення самотності внутрішньої форми особливостями когнітивної діяльності етносу видається занадто спірним.

Завдяки збереженню первісних структурно-семантичних моделей «антична» група прислів'їв і приказок пододала шлях протяжністю в кілька тисячоліть і активно функціонує в наші дні.

II. Паремії біблійного походження. Понад три тисячоліття люди живуть з Біблією. День у день, знову і знову звучать біблійні тексти на богослужіннях і в побуті. Такого безперервного звучання не зазнала жодна інша книга на землі. Крилаті вислови, словосполучення й цілі речення відокремлювалися від першоджерела і в кожній мові світу набували своїх образних особливостей. Ці особливості привертали увагу багатьох дослідників. Чеські вчені видали кілька праць, присвячених усталеним висловам (фразеологізмам, ідіомам) біблійного походження. Однак не існує ні словника, ні цілісного аналітичного дослідження про паремії, що своїм корінням сягають біблійних мотивів і сюжетів. Цим зумовлена мета нашої праці — з'ясувати джерела, з якими пов'язані чеські прислів'я і приказки, або узагальнено — паремії.

Першим текстом Біблії на території прабатьківщини чехів була латинська «Вульгата» Святого Ієроніма. Він перекладав Біблію протягом 384–405 рр.: «Старий Заповіт» — з тексту «Септуагінти» (перший грецький переклад) і старогрецьких оригіналів, а «Новий Заповіт» — з грецьких джерел. «Вульгата» (від лат. *vulgata* — народна, загальнонародна; найстарший друк — 1462 р. в німецькому місті Майнці) була настільки точним і художньо довершеним перекладом, що католицька церква прийняла її як офіційний текст Біблії: 1546 р. Тридентський собор оголосив її богонатхненною, справжньою, канонічною для римо-католицької церкви⁷.

Деякі дослідники, посилаючись на грамоти Карла IV, називають св. Ієроніма «також автором першого слов'янського перекладу Біблії» (SaD, 276). Інші вважають, що найдавніші слов'янські (а точніше — старослов'янські) переклади частини біблійних книг належать першовчителям слов'ян святим Кирилові і

⁵ Толстая С. М. Слав. *svoję: семантика и аксиология // *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 20 / Red. J. Bartmiński.— Lublin, 2008.— С. 37.

⁶ Гачев Г. Д. Национальные образы мира.— М., 1988.— С. 431.

⁷ Мечковская Н. Б. Язык и религия: Лекции по филологии и истории религий.— М., 1998.— С. 236–237.

Мефодію в період їх просвітницької місії у Великій Моравії в другій половині IX ст. Щоб створити автономну церкву і здійснювати відправи слов'янською мовою, що мала протистояти латинській, Кирилу і Мефодію необхідно було спочатку створити слов'янську азбуку, а потім уже перекласти на слов'янську мову богослужбові книги. Як свідчать джерела, Кирило перед відбуттям до Моравії розробив слов'янську азбуку (глаголицю) і з допомогою Мефодія переклав зі старогрецької мови на південнослов'янський солунський діалект такі книги: Євангеліє, Апостол, Літургія Служебник, фрагменти Псалтиря і Требника (Енциклоп., 262; V, 237). За іншими джерелами (SaD, 276), автором глаголиці також був св. Ієронім. Оригінали творів святих Кирила і Мефодія невідомі, хоча Р. Якобсон наводив невеликі уривки, що нібито збереглися, зокрема віршову передмову «Proglas» до Євангелія, авторство якої приписував св. Кирилові. Р. Якобсон вважав ці вірші «першою чехословацькою поезією»⁸.

Богослужіння старослов'янською мовою святих Кирила і Мефодія створили передумови для виникнення чеської церковної термінології і поширення писемності серед слов'ян. З їх перекладами пов'язують початок чеської перекладацької традиції.

Чеські переклади Біблії мають велику історію і налічують три рукописні редакції, кілька редакцій друкованих старочеських текстів XVI–XVII ст., переклади XVIII–XX і поч. XXI ст. на сучасну чеську мову.

Найстарші переклади чеською мовою уривків Святого Письма відомі з XI і XII ст. Це були старочеські глоси, що вписувалися між рядками латинського тексту. Перші цілісні переклади Євангелія і Псалмів виникли у XIII–XIV ст. передусім у жіночих монастирях, де знання латини було обмеженим і де особливо поставала потреба розуміння Святого Письма рідною мовою.

Відомо про рукописний переклад усієї Біблії, який, на жаль, не зберігся, — так звану Біблію лесковецько-дрезденську (Bible leskovecko-dražďanská) 1360 року. Рукописними пам'ятками є Біблія оломоуцька (Bible olomoucká) приблизно 1416 р. (її назва походить від міста, де вона нині зберігається в рукописному фонді наукової бібліотеки) і Біблія літомнержицько-тршебоньська 1409–1414 рр. До третьої рукописної редакції частково належать переклади «Вульгати» Яна Гуса, зокрема його *Postilla nedělní* (1413 р.) — *Postilla* з лат. *postilla verba* «після цих слів», що являла собою збірку проповідей. З XV ст. до сьогодні збереглося 24 рукописи Біблії старочеською мовою і понад сто уривків біблійних текстів.

Першою друкованою чеською (і взагалі слов'янською) Біблією була Біблія празька 1488 р., яка на кілька десятиліть випередила голландське 1526 р., німецьке 1534 р., французьке й англійське 1535 р. та іспанське 1557 р. видання⁹.

Особливе значення в чеській культурі мала Біблія кралицька (Bible kralická, 1579–1588), назва якої походить від міста, в якому вона вперше побачила світ, — Кралице на півдні Моравії. Праця відзначається тим, що була першим самостійним перекладом, здійсненим Общиною чеських братів під керівництвом Яна Благослава, не з мови-посередника — латинської «Вульгати», а з оригінальних «біблійних» мов — староеврейської, арамейської та старогрецької. Ян Благослав створив такий переклад, мова якого вважалася найкращим взірцем

⁸ *Jakobson R.* Moudrost starých Čechů: odvěké základy národního odboje.— New York, 1943.— S. 14–16.

⁹ *Ouředník P.* Aniž jest co nového pod sluncem: slova, rčená a úsloví biblického původu.— Praha, 1994.— S. 8.

чеської мови того часу і визначала розвиток літературної чеської мови протягом кількох наступних століть. В історії чеських перекладів Святого Письма Біблія кралицька вирізняється ще однією прикметною рисою. Як відомо, у виданнях Святого Письма текст кожної книги розділений на глави, а глави — на вірші. Ця традиція, що веде свій відлік з 1203 р., швидко була освоєна, бо дозволяла точно орієнтуватися в будь-якому виданні. Біблія кралицька — це перше чеське видання, що перейняло поділ на вірші.

Сучасні переклади Біблії на чеську мову є доробком ХХ — початку ХХІ ст., найвідоміший серед них — Чеський екуменічний переклад — *Písmo svatě Starého a Nového zákona* (1961–1979 pp.). У своїй праці ми послуговуємося зразками саме цього перекладу.

Велика частина чеських прислів'їв походить зі Святого Письма. Ми поділяємо думку О. Ковач про те, що «із суто наукового погляду фразеологічна одиниця може бути зарахована до групи біблійних лише тоді, якщо це фактично можна довести шляхом порівняння з текстами перекладів Біблії на певну мову <...> незалежно від нашого суб'єктивного уявлення про можливе походження цієї одиниці»¹⁰.

Звернімося до чеського тексту Біблії. Нашим завданням є з'ясувати, які паремії пов'язані з Біблією, з яких частин вони беруть свій початок і яку мають семантику. Пареміями біблійного походження ми називаємо мовні одиниці предикативного типу, які так чи інакше пов'язані з біблійними текстами, мають ознаки смислової завершеності, відтворюваності, варіативності, семантичної і стилістичної маркованості. Усталені вислови, що в сучасному розумінні є фразеологізмами, напр.: *být solí země* (NZ¹¹, Mat., 5, 13), *klanět se zlatému teletí* (SZ, Ex., 32, 1), *velbloud uchem jehly* (NZ, Mat., 19, 24), *třicet stříbrných* (NZ, Mat., 27); *koukol mezi pšenící* (NZ, Mat., 13, 30); *jít jako vůl / tele na porážku* (SZ, Přisl. Šal., 7, 22), *mít srdce z kamene* (Ez, 36, 26), *tancovat / skákat, jak ti pískají* (NZ, Mat., 11, 17), *sloužit dvěma páním* (NZ, Mat., 6, 24) і под., ми не розглядаємо.

Найбільшу кількість паремій містить «Книга Приповістей Соломонових». Написана у вигляді настанов, які батько дає синові, вона охоплює найрізноманітніші моральні й суспільно-побутові явища. Чим є прислів'я Соломона пояснює саме Святе Письмо: «Це ключ до пізнання, до набуття мудрості і повчання, як розуміти глибокі вислови, як їх освоїти, чого навчає розум, справедливість, право і чесність, як передати простодушним знання, молодим — пізнання й розважність. Хай послухає мудрий і примножить свою науку, а розумний хай здобуде мудрі думки, щоб навчитися розуміти інакомовлення, слова мудреців та їхні загадки» (SZ, Přisl. Šal., 1–7).

З «Книги Приповістей Соломонових» походять такі чеські прислів'я:

Kdo jámu kopá, sám do ní padá; kdo valí balvan, toho zavalí (SZ, Přisl. Šal., 26, 27) > *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* // *Не копай (не рий) іншому ями, бо сам у неї впадеш; Хто іншому яму копає, той у неї сам попадає;*

Pýcha předchází pád a namyšlenost zkázu (SZ, Přisl. Šal., 16, 18) > *Pýcha předchází pád* /// *Перед загибеллю гордість буває, а перед занепадом — бундючність;*

Člověk uvažuje v srdci o své cestě, ale jeho kroky řídí Hospodin [SZ, Přisl. Šal. 16, 9] > *Člověk míní, Pánbůh mění* // *Людина гадає — Бог розставляє;*

Lepší je blízký souseď než bratr vzdálený (SZ, Přisl. Šal., 27, 10) > *Dobry souseď je lepší než rodina* // *Брат в оці, сусід у боці;*

¹⁰ Ковач О. Культурная прагматика библейской фразеологии в европейских языках // *Slavenska frazeologija i pragmatika* / Ur. Ž. Fink, A. Hrnjak. — Zagreb, 2007. — С. 358.

¹¹ Скорочення книг чеською мовою Старого і Нового Заповіту див. у кінці статті.

Lepší je suchý kus chleba v klidu než dům plný masa a sváru (SZ, Přísl. Šal., 17, 1) > Lepší kůrka v pokoji nežli koláč v rozbroji // *Краще сухий хліб з водою, ніж паляниця з бідую;*

Ať tě chválí druzí, a ne tvá vlastní ústa, ať jsou to cizí, a ne tvé vlastní rty (SZ, Přísl. Šal., 27, 2) > Vlastní chvála z hrdla smrdí; Samochválá smrdí // *Не хвали сам себе — нехай тебе люди похвалять;*

Líné dlaně přivedou na mizinu, pilné ruce přinášejí bohatství (SZ, Přísl. Šal., 10, 4) > Z pilnosti se štěstí rodí, lenost holou bídu plodí // *Праця чоловіка годує, а лінь марнує.*

Далі наводимо приклади з книги Єзекіїля зі Старого Заповіту (в чеській редакції — Kazatel), з Чотириєвангелія — від св. Матвія, св. Марка, св. Луки і св. Іоанна — з Нового Заповіту, та деякі вислови з інших частин Святого Письма:

Co bylo dříve, to zase bude, to, co se dělo, se bude dít. Není nic nového pod sluncem (SZ, Kaz., 1, 9) > Nic nového pod sluncem // *Немає нічого нового під сонцем;*

Protože vítr zasévali, sklídí vichřici (SZ, Oz., 8, 7) > Kdo seje vítr, sklízí bouři // *Хто сіє вітер — пожне бурю!;*

Když jsme ještě byli u vás, dali jsme vám přece toto pravidlo: Kdo nechce pracovat, ať nej! (NZ, Pav., 2. Tes., 7, 12) > Kdo nepracuje, ať nej! // *Хто не працює, той не їсть;*

Neboť každý, kdo prosí, dostává; kdo hledá, nalézá, a tomu, kdo tuče, bude otevřeno (NZ, Mat., 7, 8) > Kdo hledá, najde; Hledej, najdeš; Kdo čeho hledá, snadno nalézá; Kdo tuče, tomu se otevře // *Хто шукає, знайде. Хто стукає, тому відчинять;*

Všichni, kdo meč berou, mečem padnou (NZ, Mat., 26, 52) > Kdo meč bere, ten od meče schází // *Хто з мечем прийде, той від меча загине;*

Vše má svůj čas (SZ, Kaz., 3; 8, 6) // *На все свій час;*

Šlechtěte strom, a jeho ovoce bude dobré. Nechte strom zplañt, a jeho ovoce bude zlé. Strom se přece pozná po ovoci (NZ, Mat., 12, 33; Luk., 6, 38) > Člověka po řeči, bylinu po vůni (poznáš) // *Дерево пізнають по плодах, а людину — по ділах;*

Kdo není se mnou, je proti mně (NZ, Mat. 12, 30) > Kdo není s námi, je proti nám // *Хто не з нами, той проти нас;*

Špatné vztahy kazí mravy (NZ, 1. Kor., 15, 33) > Špatná společnost kazí dobré mravy // *Лухе товариство псує добрі звичаї;*

Prorok není beze cti; jedině ve své vlasti a ve svém domě (NZ, Mat., 13, 57); Říkám vám, že žádný prorok není doma vážený (NZ, Luk., 4, 24); > Žádný prorok není vzácen ve vlasti své; Žádný není doma prorokem // *Немає пророка у своїй вітчизні.*

Отже, семантика біблійних паремій — образно-метафорична, виразна, яскрава, різноманітна, як і сама Біблія. Більшість прислів'їв і приказок зберегла-ся в сучасній чеській мові в автентичній формі та належить до активного узусу. Наприклад, словник Д. Бітнерової і Ф. Шиндлера (Bittner. Schindl.) включає прислів'я *Co nechceš sobě samětu, nečti druhětu; Pýcha předchází pád; Kdo jinětu játu korá, sám do ní padá; Čím kdo zachází, tím také schází* до паремійного мінімуму (5738 одиниць) сучасної чеської мови, а в Чеському національному корпусі прислів'я *Kdo jinětu játu korá, sám do ní padá* має 79 фіксацій.

Чимала кількість паремій виникла на основі біблійних мотивів. Вони поділяються на кілька груп. Першу з них утворюють вирази, що є результатом «згущення думки» (за О. О. Потєбнею) або ж еліпсису, пор.: *Říkám vám, že kdo skoupě rozsévá, bude skoupě sklízet, ale kdo rozsévá štědře, bude sklízet štědře* (NZ, 2. Kor., 9, 6) > *Jak zaseješ, tak sklídíš // Як посієш, так і пожнеш;* *Nejen chlebem bude člověk živ, ale každým slovem vycházejícím z Božích úst* (NZ, Mat., 4, 4) > *Nejen chlebem živ jest člověk // Не хлібом єдиним живе людина.* Другу групу становлять паремії, що є синонімічними варіантами біблійних виразів, напр.: *Jakou mírou měříte, takovou vám bude zase odměřeno* (NZ, Luk., 6, 38) > *Jak kdo měří, tak se mu odměřuje; Jak ty mně, tak já tobě // Як ти мені, так і я тобі.* Частина паремій з виразною біблійною стилістикою зберігає в живій комунікації ознаки книжності, напр.: *Dávejte a bude vám dáno* (NZ, Luk., 6, 38) > *Dávejte a bude vám dáno // Давайте — і дадуть вам.*

Тенденції розвитку чеської пареміології. Будь-який рівень мовної системи за певних умов виявляє закономірність свого розвитку — загальну тенденцію. У наш час чеській пареміології властива тенденція до зниження функціонування як в усному, так і писемному дискурсах. Це підтверджують дослідники пареміології на матеріалі неслов'янських мов: «Проблема розвитку паремійних фондів мов, становлення їх сучасного якісного складу є сьогодні актуальною і дискусійною, особливо якщо врахувати, що паремійний жанр переживає нині період стагнації: теоретично паремійні корпуси відкриті для поповнення, але фактично вони майже не поповнюються»¹². Щоб виявити й схарактеризувати основну тенденцію щодо сучасного стану чеської пареміології, ми провели соціолінгвістичний експеримент, який полягав у визначенні паремійного мінімуму сучасної чеської мови шляхом анкетування і порівняння наших даних з даними Д. Біттнерової та Ф. Шиндлера, опублікованими 1997 р. Майже через 15 років після виходу цієї праці ми спробували верифікувати представлені ними емпіричні дані з метою виявлення тенденції знання і ставлення чеських респондентів до паремійних одиниць. На відміну від колег, ми застосували методу неавершених речень, запропонувавши список прислів'їв, який нараховував 100 одиниць. У нашому експерименті взяло участь 112 осіб.

Анкета складалася з двох частин. Перша частина містила мовний матеріал — це список прислів'їв у неповному, скороченому викладі. Завданням інформантів було дописати закінчення прислів'їв і тим самим засвідчити їх знання.

Друга частина містила необхідні соціологічні відомості про інформантів: вік, стать, освіту (середня школа, гімназія, професійне училище, вища школа), місце проживання до вісімнадцяти років і нині, професію, джерело знання прислів'їв — від рідних, зі школи, з книг, медіа, свій варіант відповіді. Крім цього, ми просили інформанта зазначити, які прислів'я він найчастіше вживає, в якій ситуації, хто з його оточення використовує прислів'я, які він знає нові або трансформовані відомі прислів'я.

Джерелом для складання списку прислів'їв послужила вже згадувана збірка Д. Біттнерової і Ф. Шиндлера. Оскільки ми планували включити у список 100 одиниць, їх відбір цілком ґрунтувався на нашій дослідницькій інтуїції. Робоча гіпотеза полягала в тому, що на шкалі якісних ознак «я знаю — я не знаю прислів'я» кожне з них має свій кількісний показник. Верифікація цього положення полягала у залученні до списку як тих паремій, частотність яких була для нас очевидною, так і менш поширених. Зокрема, в анкету було включено прислів'я *Čím dále v les, tím více dřev*, яке у своєму словнику Ф. Челаковський позначив ремаркою «с. — чеське», а насправді переклав його зі збірки В. Даля: *Чем дальше в лес, тем больше дров* (Čelakov., 383). Експеримент мав засвідчити, якою мірою ця паремія була засвоєна чеською мовою. До списку було включено також такі одиниці, які, за нашими уявленнями, могли дати цікаві варіанти, містили архаїчні компоненти та ін. (напр.: *Halěř k halěři, a ze dvanácti bude groš; Kam šlápne bolševik, tam sto let tráva neroste*). Зрештою, ми взяли до уваги висновки Ф. Шиндлера: вибір конкретних прислів'їв не впливає на соціолінгвістичні результати. Усі прислів'я в анкеті були розташовані за алфавітом.

Характеристика інформантів. На відміну від Д. Біттнерової і Ф. Шиндлера, які вважали, що найкраще знають прислів'я особи, старші п'ятдесяти років, а

¹² Коцюба З. Г. Паремійні фонди мов як контамінація різночасових міжкультурних світоглядних нашарувань // Мовознавство. — 2008. — № 4–5. — С. 102.

тому намагалися залучити до експерименту саме цю вікову категорію, ми не ставили жодних вікових обмежень.

Із 130 розповсюджених анкет ми одержали 112 заповнених. На жаль, 3 анкети довелося вилучити з опрацювання: 2 анкети були заповнені наполовину, 1 — іноземцем, який до 18 років проживав за межами Чеської Республіки. Таким чином, ми оцінювали 109 анкет.

На основі опрацьованих анкет подаємо про учасників таку інформацію. Середній вік інформантів становить 30,17 років. Найстаршому з них 83 роки, а трьом наймолодшим — 13 років. Два інформанти досягли віку 76 років, по одному — 70, 74, 78 років. В експерименті взяли участь 70 жінок і 37 чоловіків. Важливим для нас був показник територіальної репрезентації інформантів. Вони представлені у такій пропорції: 38 учасників з Моравії, 74 — з Чехії. За показником «освіта» інформанти були поділені так: середня школа (zš) — 21; гімназія (g) — 39, професійне училище (su) — 5, вища школа (vš) — 42.

Оцінювання відповідей. Нами було опрацьовано 10900 відповідей. Правильною версією того чи іншого прислів'я ми вважали ту одиницю, що відповідала узусу, тобто такому варіанту, який має найбільшу частотність уживання в певній формі. Прислів'я, у яких інформанти переставляли компоненти або вживали граматичні, синонімічні форми, ми кваліфікували як тотожні одиниці, напр.:

Co není v hlavě, musí být v nohách // v nohou; Ani kuře zadarmo nehrabe // Ani kuře nehrabe zadarmo // Ani kuře nadarmo nehrabe; Bez práce nejsou koláče // Bez práce nejsou žádný koláče; Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek // na zítra; Co oko nevidí, srdce nebolí // neželí; Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš // ve stáří jako bys našel; Darovanému koni na zuby nekoukej // nehleď i pod.

Як засвідчив аналіз результатів нашого лінгвістичного експерименту, визначення паремійного мінімуму передбачає встановлення ступеня актуального знання прислів'їв. При оцінюванні відповідності прислів'я, дописаного інформантом, усталеному (або загальнономовному, традиційному) варіанту ми фіксували також усі трансформації та їх частотність у межах конкретної одиниці за віковими групами. Критерій, який визначає межу для включення прислів'я до паремійного мінімуму, є величиною відносною. Так, формуючи список з 500 приказкових висловів, що становили паремійний мінімум російської мови, Г. Перм'яков¹³ установив межу понад 90 %. Для Д. Бітнерової і Ф. Шиндлера підставою для віднесення прислів'я до паремійного мінімуму чеської мови було знання понад 95 % досліджуваних одиниць хоча б в одній віковій групі інформантів. Щоб уможливити процедуру порівняння наших результатів і результатів Д. Бітнерової і Ф. Шиндлера, ми також орієнтуємося на межу 95 %.

Для прикладу наведемо прислів'я під номером 56 — *Kocour není doma, myši mají pré*. Прислів'я наводиться в усіченій формі, як в анкеті. Далі слідує узуальний варіант прислів'я. Нижче за знаком рівності (=) зазначено кількість варіантів відповідей у кожній віковій групі: а) формальні або лексико-граматичні (зміна порядку слів, граматичні словоформи, синонімічні компоненти); б) інший образ; в) довільний варіант; г) заперечення; ґ) еліпсис або розширення усталеного варіанта. У кожного прислів'я можуть бути свої різновиди варіантів:

56. Kocour není doma

Узуальний варіант — *Kocour není doma, myši mají pré*:

¹³ Пермьяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. — М., 1988. — С. 154.

13 років = 1;
 15–30 років = 41;
 31–45 років = 12;
 46–60 років = 5;
 > 60 років = 8;
 Без зазначення віку = 3.

Усього: 70

а) формальні варіанти:

13 років: Kocour není doma, a myši mají mejdan = 1;
 20 років: Kocour není doma, a myši mají ples = 1;
 60 років: Kocour není doma, a myši mají hej = 1;
 33 роки: Kocour není doma, a myši mají bál (pré) = 1;
 20 років: Kocour není doma, myši mají svátek = 1;
 21 рік: Kocour není doma, myši mají raj = 1;

б) інший образ:

Kocour není doma, kočky mají pré = 4;

в) довільний варіант:

25 років: Kocour není doma, je venku = 1;
 16 років: Kocour není doma, pes ano = 1.

Описана методика дозволила нам сформувати сучасний паремійний мінімум чеської мови. Зі 100 досліджуваних прислів'їв і приказок у паремійний мінімум увійшло 29 одиниць, рівень знання яких інформантами становив понад 95 % (див. табл.):

Порівняння паремійних мінімумів за даними двох анкетувань

№ п/п	Наш експеримент		Експеримент Д. Бітнерової, Ф. Шиндлера	
	Прислів'я і приказки	Відсоток	Прислів'я і приказки	Відсоток
1.	Bez práce nejsou koláče	100 %	Bez práce nejsou koláče	100 %
2.	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá	100 %	Jak si usteleš, tak si lehneš	100 %
3.	Dvakrát měř, jednou řež	100 %	Pro dobrotu na žebrotu	100 %
4.	Jablko nepadá daleko od stromu	100 %	Co Čech, to muzikant	100 %
5.	Lež má krátké nohy	100 %	Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá	99,7 %
6.	Pes, který štěká, nekouše	100 %	Komu se nelení, tomu se zelení	99,7 %
7.	V nouzi poznáš přítele	99,0 %	Komu není rady, tomu není pomoci	99,6 %
8.	Pro dobrotu na žebrotu	99,0 %	Práce kvapná, málo platná	99,6 %
9.	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá	99,0 %	Láska hory přenáší	99,6 %
10.	Kdo šetří, má za tři	99,0 %	Všude dobře, doma nejlíp	99,6 %
11.	Šaty dělají člověka	99,0 %	Pozdě bycha honit	99,6 %
12.	Tichá voda břehy mele	99,0 %	Lehce nabyt, lehce pozbyl	99,6 %
13.	Komu není rady, tomu není pomoci	98,1 %	Padla kosa na kamen	99,6 %
14.	Všude dobře, doma nejlíp	98,1 %	Stará láska nerezaví	99,6 %
15.	Lehce nabyt, lehce pozbyl	98,1 %	Dvakrát měř, jednou řež	99,4 %
16.	Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp	98,1 %	Ranní ptáče dál doskáče	99,4 %
17.	Neříkej hop, dokud nepřeskočíš	98,1 %	S poctivostí nejdál dojdeš	99,2 %
18.	Darovanému koni na zuby nehleď	98,1 %	Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš	99,2 %
19.	Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí	98,1 %	Kdo šetří, má za tři	99,2 %
20.	Komu se nelení, tomu se zelení	97,2 %	Pro jedno kvítí slunce nesvíti	99,2 %

21. Práce kvapná, málo platná	97,2 %	Jablko nepadá daleko od stromu	99,1 %
22. Pýcha předchází pád	96,3 %	Není všechno zlato, co se třpytí	99,1 %
23. Každý svého štěstí strůjcem	96,3 %	Kdo dřív přijde, ten dřív mele	98,8 %
24. Kdo dřív přijde, ten dřív mele	96,3 %	Kdo chce kam, pomozme mu tam	98,8 %
25. Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše	96,3 %	Sejde z očí, sejde z mysli	98,8 %
26. Vrána k vráně sedá	96,3 %	Jak k jídlu, tak k dílu	98,8 %
27. Žádný učený z nebe nespadl	96,3 %	Dočkej času jako husa klasu	
28. Pod svícnem bývá tma	95,4 %	Co na srdci, to na jazyku	98,7 %
29. S poctivostí nejdál dojdeš	95,4 %	Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá	98,7 %

Найбільшу кількість варіантів у нашому дослідженні мало прислів'я, яке не одержало жодного голосу на підтримку традиційного варіанта: *Halěř k halěři, a ze dvanácti bude groš*. Одним із пояснень цього факту може бути наявність у його складі назви архаїчної реалії *groš* (від лат. *grossus* — «товста монета») — монети, що в середні віки була срібною валютою, а в XVII–XIX ст. — зовсім дрібною платіжною одиницею, пор. її оцінні ознаки: *bídny, žebrácký, hladový, těžce vydělaný, poslední groš, pár grošů* (SSJČ, I, 552). Наші інформанти в основному правильно оцінили зміст вислову, що полягав в ідеї економного ставлення до грошей, і запропонували такі продовження прислів'я:

Halěř k halěři, a koruna ke koruně // korunka ke korunce = 16; Halěř k halěři, a koruna je z toho = 1; Halěř k halěři, a už mám dva = 1; Halěř k halěři, a koruna je celá = 1; Halěř k halěři, a koruna je doma = 1; Halěř k halěři, a je koruna = 1; Halěř k halěři, a je celá koruna = 1; Halěř k halěři, a koruna je hned = 1; Halěř k halěři, a truhlička je plná = 1; Halěř k halěři, a budeš boháč = 1; Halěř k halěři, a bude korunka // Babka k babce budou kapce = 1; Halěř k halěři, a máš korunu = 1; Halěř k halěři, a je z toho milion = 2; Halěř k halěři, a je na kravu = 1; Halěř k halěři, a prase je celé = 1.

Варіант *Co není v hlavě, musí být v nohách* (укр. *За дурною головою і ногам нема спокою*) цікавий тим, що, незалежно від віку, п'ять інформантів утворили контамінований вислів: *Co není v hlavě, musí být v nohách // Komu není z hůry dáno, v apatyse nekoupí > Co není v hlavě, v apatyse nekoupíš*.

Результати нашого анкетування засвідчили, по-перше, високий ступінь варіантності паремійних одиниць. У всіх інформантів зі 100 прислів'їв 84 одиниці отримали 885 різних варіантів. По-друге, молоде покоління, не знаючи традиційного варіанта прислів'я, дописує таке його закінчення, яке не має жодного відношення до паремії як такої, а радше є асоціативною реакцією на буквально прочитання її першої частини, пор.:

Co se doma uvaří, tak já sním (13 let); Jak si usteleš, tak si vyspíš = 5 відповідей; Boží mlýny melou mouku (13 let); Dobrá hospodyňka se dobře vdá (17 let); Jedna ovce prašivá mě včera potkala na nadržích (16 let); Kdo chce kam, ať jde tam (25 let); Kdo chce s vlky býti, musí umět výtí (14 let); Když se kácí les, ubírá to kyslíkové zdroje (17 let); Komu není z hůry dáno, tak ten má smůlu (17 let); Neštěstí nechodí, neštěstí se děje (17 let); Kdo chce psa bít, ať si opatří hůl (20 let); Kdo šetří, má peníze (25 let); Kdo rychle dává, brzo nemá nic (16 let); Kdo rychle dává, bude brzo chudej (16 let) та ін.

Деякі варіанти відповідей позначені довільною мовною творчістю респондентів, пор.: *Líná huba mele vodu* (17 let); *Mezi slepými vidomého nehledej* (17 let); *Neštěstí nechodí přěšky* (14 let); тим більше нас здивувала відповідь *Pečení holubi lítají do huby* чотирьох інформантів середнього віку (35, 34, 50 років і один без зазначення віку).

Жодного варіанта не мали 15 прислів'їв — це саме ті одиниці, що ввійшли до паремійного мінімуму чеської мови, а саме:

Bez práce nejsou koláče; Dvakrát měř, jednou řež; Jablko nepadá daleko od stromu; Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá; Kdo maže, ten jede. Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí; Komu není rady, tomu není pomoci; Lež má krátké nohy; Neříkej hop, dokud nepřeskočíš; Pes, který štěká, nekouše; Pro dobrotu na žebrotu; Šaty dělají člověka; Tichá voda břehy mele; V nouzi poznáš přítele; Žádný učený z nebe nespadl.

Аналіз усіх одиниць з погляду їхнього походження свідчить, що всі вони відзначаються чималим історичним стажем.

Загальний висновок, який випливає з нашого дослідження й дослідження Д. Бітнерової й Ф. Шиндлера, полягає в тому, що, незважаючи на велику різницю в кількісному складі аналізованих паремійних одиниць (100 проти 11 тисяч), результат виявився майже однаковим: половина прислів'їв і приказок, рівень знання яких інформантами становив понад 95 %, повністю збігається.

Проте параметр «знання прислів'я» не збігається з параметром «уживання прислів'я». Анкетування засвідчило, що молоде покоління у своїй комунікативній практиці на «мудрість віків» не спирається. Серед людей літнього віку за рахунок прислів'їв образно збагачують своє мовлення переважно жінки.

Як уже зазначалося, існує також дискусійне питання, чи утворюються в сучасній мові нові прислів'я та приказки і які критерії їх розпізнавання. На нашу думку, до новітнього паремійного фонду можуть увійти одиниці, що не пов'язані з конкретним контекстом (напр.: *Любиш кататися — люби і дорогу лагодити*) і мають по можливості коротку ритмічну форму, причому це можуть бути як провербіальні трансформи, так і зовсім нові вислови провербіального типу (в дужках зазначаємо частотність в Інтернеті), напр.:

Dvakrát měř jednou řeš (127), Bez práce nejsou doláče (116), Do očí bratr, za zády had (16 402), Všude dobře, doma manželka (281), Optimismus je způsoben nedostatkem informací (351), Nic tak neomezuje svobodu slova jako rozbitá huba (62), Moudrost nekoupíš, hloupost neprodáš! (28), Žena je dobrý sluha, ale zlý pán (21), Milující srdce na krásu nehledí (143), Láska je jako slza — rodí se v očích a padá k srdci (122), Často lidé hynou klevetníků vinou (45), Dobré slovo hubu nespálí (117) та ін.

Щоб набути статусу нових, прислів'ям належить пройти, як мінімум, три стадії: засвоєння, збереження в пам'яті, апробацію комунікативною практикою. На це може знадобитися не один десяток років.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БМС	— <i>Бирих А. К., Мокієнко В. М., Степанова Л. И.</i> Русская фразеология: историко-этимологический словарь.— 3-е изд., исправл. и доп.— М., 2005.— 926 с.
БУС	— <i>Півторак Г. П., Скопненко О. І.</i> Білорусько-український словник / За ред. Г. П. Півторака.— К., 2006.— 723 с.
ВТССУМ	— Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.; Ірпінь, 2001. — 1440 с.
Даль	— <i>Даль В. И.</i> Пословицы русского народа : В 2 т.— М.; СПб., 1879.— Т. 2.— 638 с.
Енциклоп.	— Українська мова : Енциклопедія.— 3-є вид., зі змінами і допов.— К., 2007.— 853 с.
ЕСУМ	— Етимологічний словник української мови.— К., 2003.— Т. 4.— 656 с.; 2006.— Т. 5.— 704 с.
Ном.	— <i>Номіс М.</i> Українські приказки, прислів'я, і таке інше.— К., 1993.— 765 с.

- НРС — Немецко-русский словарь / Под ред. А. А. Лепинга, Н. П. Страховой.— М., 1962.— 1304 с.
- НРФС — Немецко-русский фразеологический словарь / Сост. Л. Э. Бинович.— М., 1956.— 904 с.
- Ол. Сид. — *Олійник І. С., Сидоренко М. М.* Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник.— 2-е вид., допов. та перероб.— К., 1978.— 446 с.
- Санько — *Санько З.* Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем.— Мінск, 1991.— 218 с.
- Bittner. Schindl. — *Bittnerová D., Schindler F.* Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století.— Praha, 1997.— 315 s.
- ČВ — *Červenka M., Blahoslav J.* Česká přísloví / K vydání přípr. J. Spilka.— Praha, 1970.— 105 s.
- Čelak. — *Čelakovský F. L.* Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / Do tisku přípr., rejstříkem, pozn. a dosl. opatřil K. Dvořák.— 3-í vyd.— Praha, 1949.— 923 s.
- Dalim. — Staročeská kronika tak řečeného Dalimila: vydání textu a veškerého textového materiálu / K vydání přípr. J. Daňhelka et al.— Praha, 1988.— Sv. 1.— 612 s.
- Dobrov. — *Dobrovský J.* Spisy a projevy / K vydání přípr. M. Heřman.— Praha, 1963.— Sv. 17.— 223 s.
- Dvoř. — *Dvořák K.* [Doslov k:] Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / Do tisku přípr., rejstříkem, pozn. a dosl. opatř. K. Dvořák.— 3-í vyd.— Praha, 1949.— 922 s.
- Flajšh. — *Flajšhans V.* Česká přísloví. Sbíрка přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku.— Praha, 1911.— D. 1.— 1482 s.; 1913.— D. 2.— 896 s.
- Grimm — Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm.— Leipzig, 1877.— Bd 4.— 2408 s.
- Jung. — *Jungmann J.* Slovník česko-německý.— W Praze, 1835–1839.— D. 1–5.
- Mach. — *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského.— Praha, 1957.— 627 s.
- Rejz. — *Rejzek J.* Český etymologický slovník.— Praha, 2001.— 752 s.
- SaD — Slova a dějiny / Pod vedením I. Němce zprac. aut. kolektiv Staročes. slovníku.— Praha, 1980.— 325 s.
- SLC — *Čermák J., Čermáková K.* Slovník latinských citátů: 4328 citátů s českým překladem a výkladem.— Praha, 2005.— 543 s.
- SSJČ — Slovník spisovného jazyka českého / Zprac. lexikograf. kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením B. Havránka.— Praha, 1971.— D. 1–2.

Скорочення книг (чеською мовою) Старого і Нового Заповіту:

Starý zákon

- SZ — Starý zákon
- Ex. — Kniha Exodus
- Ez. — Prorocství Ezechiele Proroka
- Kaz. — Kniha Kazatel
1. Král. — 1. Královská
- Oz. — Prorocství Ozeáše Proroka
- Přisl. Šal. — Kniha Přísloví Šalomounova

Nový zákon

- NZ — Nový zákon
1. Kor. — První Epištola S. Pavla k Korintským
2. Kor. — Druhá Epištola S. Pavla k Korintským
- Luk. — Evangelium S. Lukáše
- Mar. — Evangelium S. Marka
- Mat. — Evangelium S. Matouše
1. Tím. — První Epištola S. Pavla k Timoteovi
- Pav. 2. Tes. — Druhá Epištola S. Pavla k Tesalonickým

L. I. DANYLENKO

CZECH PAREMIA FUND: CULTURAL AND HISTORICAL SOURCES AND DEVELOPMENT TRENDS

Article researches ancient and Bible sources of Czech paremia fund. Based on the form of ancient heritage three types of paremia sayings are described, that depend on the principle of motivation of their inner form. Paremia of the first type have the same invariant of meaning and the same inner form. Paremia of the second type have the same invariant of meaning, but similar by semantics inner form. Paremia of the third type differ from ancient by peculiarities of metaphoric meanings and by structure.

Special attention is paid to Latin proverb *Tunica propior pallio est*, which is known in Czech language as *Bližьn koљile neћ kabьt* and in Ukrainian *Своя сорочка до тіла ближча*.

In XVII–XVIII the structure of Czech proverb included different lexical composition. Article suggests historic and etymological reconstruction of semantics of the above mentioned paremia unit in connection with the meaning of the words *sukno*, *sukně*, *koљile*.

Bible translations into Czech language are characterized in brief. The main area of research includes Bible sources, from which Czech paremia originated. Their semantics is analyzed including corresponding Ukrainian units.

In order to reveal the trends of development of modern Czech paremiology author visited Czech Republic to conduct socio-lingual experiment using surveys to find out paremia minimum. Author conducted comparative analysis of our research and research of Czech authors D.Bittnerova and F.Shindler. The conclusion is that despite the difference in quantity of paremia units analyzed, the result was almost the same: half of proverbs and sayings known by more than 95 % informants is exactly the same in both researches. However, «proverb knowing» and «proverb using» is not the same thing. Survey indicated that the youth rarely uses proverbs in everyday communication. The issue if new proverbs and sayings do spring up in modern language and what criteria we should use to reveal them is still to be discussed.

Key words: Czech language, paremia, semantics, Latin proverbs, Bible proverbs, paremia minimum.